

ARI JOLKKONEN

Suomalainen korkeakoulumalli

Jolkkonen, Ari, Suomalainen korkeakoulumalli. [Finnish university model]. Kirjastotiede ja informatiikka 5 (3): 77—82, 1986.

Like in other industrial countries, the universities of Finland have experienced a strong expansion. The present Finnish university model is the result of three expansion waves: 1) The education wave in the 1950s, 2) the welfare wave in the 1960s and 3) the recent technological-economic wave. The expansion involves a development of seven academic centres in addition to the three existing prior to the expansion and a growth of the number of university students from less than 20 000 to over 80 000. Even if the expansion was rooted in government regional policy, regional factors influenced the discipline structure of the new universities much less than the character of the expansion waves. The teaching programmes within universities were also molded accordingly. Today the primary units within all universities carry teaching, research and service programmes in varying proportions. This has led to a multiversity-type organization of universities.

Address: University of Joensuu, Department of Sociology. P.O. Box 111, Sf-80101 Joensuu, Finland.

Tämän artikkelin tavoitteena on hahmottaa suomalaisen korkeakoulumallin luonteenomaisia piirteitä. Tässä artikkelissa tarkastellaan (1) korkeakoululaitoksen määrällistä kasvu ja tiederakenteen muotoutumista, (2) korkeakoululaitoksen alueellista laajenemista ja uusien korkeakoulujen luonnetta sekä (3) korkeakoulun »perusyksikköjen» asemaa multiversity-tyyppiseksi kehittyvässä korkeakoulussa. Artikkelin ote on korkeakoululaitoksen muutosta kuvaileva yhteiskunnallisten yhteyksien pohtimisen jäädessä takalalle.

1. Korkeakoululaitoksen kolme laajenemisaaltoa

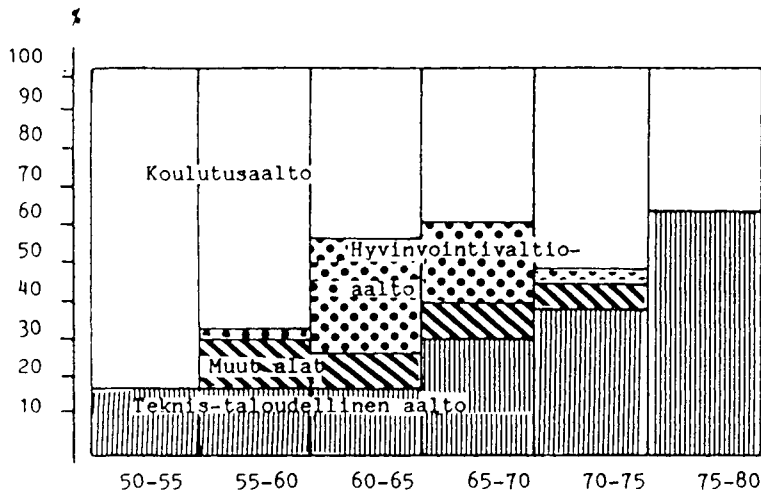
Suomen korkeakoululaitos sai nykyisen muotonsa 1950-luvun lopulla alkaneen korkeakoululaitoksen laajenemiskauden seurauksena. 1950-luvun lopussa Suomessa oli kolme korkeakoulu-kaupunkia (Helsinki, Turku ja Jyväskylä) ja va-

faat 20 000 korkeakouluopiskelijaa. Korkeakoululaitoksen laajenemiskauden aikana korkeakoulu-kaupunkien määrä kasvoi kymmeneksi ja opiskelijamäärä ylitti 80 000.

Korkeakoululaitoksen laajeneminen oli lähinnä koulutustehtävän määrällistä laajentamista, akateemisesti koulutetun työvoiman tuottamista aikaisempaa oleellisesti enemmän. Tarkastellaan aluksi koulutuksen laajenemisen yhteyttä yhteiskunnan erilaisten tehtäväluiden kehitykseen. Tarkastelun perustana oleva ajatus tieteenalojen koulutustehtävän ja yhteiskunnan eri sektoreiden vastaavuudesta on yksinkertaisesti se, että eri aineita opiskelevat sijoittuvat erilaisten tehtäväluiden palvelukseen. Tässä ei oleteta mitään siitä, miksi näin tapahtuu. Tieteenalojen suuruussuhteiden kehitys kuvaa korkeakoululaitoksen koulutustehtävän muutosta.

Eräiden opiskelijoiden työelämään sijoittumista koskevien tietojen (Tilastotiedotus TY 1977, Tilastotiedotus TY 1981, Vuorinen 1976) pohjal-

Kuvio 1. Korkeakoululaitoksen kolme laajenemisaaltoa — opiskelijamäärän lisäyksen jakaantuminen laajenemisaaltoa vastaaville tieteenaloille viisivuotiskausittain 1950—1980.

Lähde: Jolkkonen 1985, 30

ta seuraavassa asetelmassa on yhdistetty tieteenaloja laajemmaksi kokonaisuuksiksi sen perusteella, minkä tehtäväalueen palvelukseen valmistuneet pääasiassa sijoittuvat.

Tieteenalat:

- matemaattis-luonnontieteellinen ja humanistinen ala
- yhteiskunta- ja oikeustieteellinen ala
- teknillinen ja kaupallinen ala
- muut alat: maatalousmetsätieteellinen, liikuntatieteellinen, teologinen ja lääketieteellinen

Tieteenaloja vastaavat tehtäväalueet:

- koululaitos
- hallinto ja yhteiskunnalliset palvelut
- teollisuus ja liiketoiminta
- muut tehtävät

Korkeakoululaitoksen laajenemisen yhteys yhteiskunnan eri tehtäväalueisiin on muuttunut laajenemiskauden kuluessa. 1950-luvulla korkeakoululaitoksen kasvu tukeutui (oppi)koululaitoksen spontaanisti tapahtuneeseen laajenemiseen. 1960-luvun alussa koulutuksen ohella yhteiskunnallisten palvelujen ja hallinnon laajeneminen muodosti keskeisen kasvuperusteen. Yhteiskunta- ja oikeustieteellisen alan yhteenlaskettu opiskelijamäärä kasvoi vain 1960-luvulla laajenemiskauden aikana. 1960-luvun puolivälistä alkaen korkeakoululaitoksen laajeneminen on kasvavasti tukeutunut välittömämmin tuotantoon ja yritystoimintaan liittyviin tieteenaloihin. 1960-luvun lopulla ja 1970-luvun alussa kolmannes ja 1970-luvun lopulla puolet opiskelijamäärän lisäyksestä aiheutui teknillisen ja kaupallisen alan kasvusta.

Nämä tieteenalojen suuruussuhteiden muutokset kuvastavat korkeakoululaitoksen koulutus-tehtävän muutosta. Koulutustehtävän muutoksen perusteella korkeakoululaitoksen laajenemisessa voidaan erottaa kolme vaihetta. Nämä vaiheet saavat tässä nimensä sen perusteella, mihin tehtäväalueeseen liittyvät tieteenalat ovat olleet keskeisessä asemassa laajenemisen kannalta. Nämä vaiheet ovat seuraavat:

1. Koulutusaalto 1950-luvulla,
2. Hyvinvointivaltioaalto 1960-luvulla,
3. Teknis-taloudellinen aalto 1960-luvun puolivälistä alkaen.

Kuvio 1 havainnollistaa korkeakoululaitoksen laajenemisen kolme aaltoa. Kuviossa on esitetty opiskelijamäärän lisäyksen jakaantuminen tehtäväalueita vastaavien tieteenalakokonaisuuksien kesken.

Korkeakoululaitoksen laajenemisaaltojen perusteella korkeakoululaitoksen laajentumisen yhteys yhteiskunnalliseen ja taloudelliseen kehitykseen näyttää erilaiselta kuin laajentamiseksi ideologiana toimineet inhimillisen pääoman teorian sävyttämät kasvoptimistiset perustelut antoivat ymmärtää. Vaikka korkeakoululaitosta laajennettiin taloudellisen kasvun oloissa, niin laajenemisen yhteys aineelliseen tuotantoon oli tuskin välitön eikä korkeakoululaitoksen laajentaminen näytä olleen taloudellisen kasvun välitön liikevoima. Nimenomaan korkeakoululaitoksen nopeimman kasvun aikana tuotantoon ja yritystoimintaan liittyvien koulutusalojen osuus kasvusta oli pieni ja näiden alojen kasvukin oli hitaampaa kuin myöhemmin taloudellisen kasvun hidastuessa. Korkeakoululaitoksen laajentumisen perus-

ta ei ilmeisestikään löydy tuotantotoiminnan luonteen muutoksesta ainakaan siinä mielessä kuin inhimillisen pääoman teoriaa mukailevan teknis-taloudellisen determinismin hengessä asian yleisesti on väitetty olevan.

Korkeakoululaitoksen laajeneminen näyttäisi olevan yhteydessä tuotannollisen toiminnan sijasta koulutuksen, yhteiskunnallisten palvelujen ja hallintokoneiston laajenemiseen. Edellä esitetty laajenemiskehityksen tulkinta tukee käsitystä yhteiskunnallisen kehitysstrategian ensisijaisuudesta korkeakoululaitoksen laajenemisperustana. Korkeakoululaitoksen laajeneminen tapahtui kunnallisen ja valtiollisen tehtäväpiirin kasvuun tukeutuen osana näiden kehittämistä. Korkeakoululaitoksen laajeneminen tällä perusteella oli mahdollista aikana, jolloin taloudelliset resurssit olivat runsaat. Tällöin korkeakoululaitoksen laajentaminen voi tapahtua yhteiskuntapoliittisiin syihin perustuvana, yhteiskuntapoliittisiin päämääriin pyrkivänä yhteiskuntapoliittisena toimena.

2. Korkeakoululaitoksen alueellinen hajauttaminen ja uusien korkeakoulujen luonne

Tiede ja korkeakoulut tulivat vasta 1960-luvun puolivälissä suuremman yhteiskunta- ja talouspoliittisen mielenkiinnon kohteeksi. Korkeakoululaitoksen kannalta keskeistä oli ns. presidentin työryhmän mietintö (Tiede ja ylin opetus tulleiden vuosien Suomessa, 1965) ja sen pohjalta valmisteltu ja säädetty korkeakoulujen kehittämislaki sekä samanaikaisesti säädetty lait uusien korkeakoulujen perustamisesta. Haavio (1983) korostaa korkeakoulupolitiikan tämän vaiheen aluepoliittista luonnetta. Samaan aikaan kun säädettiin laki korkeakoululaitoksen määrällisestä kasvattamisesta säädettiin myös laki korkeakoululaitoksen alueellisesta hajauttamisesta ja samana päivänä kun hallitus antoi eduskunnalle nämä korkeakoulupoliittiset lakiesitykset se antoi myös kolme aluepoliittista lakiesitystä. Näin myös aluepoliittisen lainsäädännön ensimmäinen sukupolvi syntyi samaan aikaan korkeakoulu- ja tiedepolitiikan syntymisen kanssa.

Uusien korkeakoulujen perustaminen ja uusien korkeakoulukaupunkien syntyminen oli määrällisen laajenemisen toinen puoli. Opiskelupaikkojen alueellinen tasoittuminen alkoi jo 1950-luvun lopulla. Kuitenkin vielä vuonna 1980 kolmessa suurimmassa korkeakoulukaupungissa (Helsingissä, Turussa ja Tampereella) opiskeli 75 % kaikista opiskelijoista. Viidessä suurimmassa korkeakoulukaupungissa opiskelijoista oli hieman yli 90 % ja viidessä pienimmässä hieman

alle 10 %. Korkeakoululaitos on siis edelleen tiukasti juurtunut Etelä-Suomen korkeakoulukeskuksiin, vaikka laajenemiskaudella syntyi Helsingin ja Turun lisäksi kolme muuta merkittävää korkeakoulukeskusta: Oulu, Tampere ja Jyväskylä. Muualla sijaitsevat korkeakoulut ovat pieniä ja tiedeperustaltaan rajoitettuja.

Puolet nyt toimivista korkeakouluista perustettiin laajenemiskauden aikana. Vaikka laajenemiskaudella perustettujen korkeakoulujen tiedeperusta on laajentunut ajan kuluessa, niin eri aikaan perustettujen ja eri alueilla toimivien korkeakoulujen tiedeperustan erot ovat varsin selviä. Edellä korkeakoulujen opiskelijamäärän laajenemisesta todettiin kolme laajenemisaaltoa, jotka kuvasivat korkeakoulutuksen ja yhteiskunnan tehtäväalueiden yhteyden muutosta. Kun korkeakoululaitoksen laajeneminen oli ennen kaikkea koulutuksen laajenemista, niin voi kysyä, onko eri aikaan perustettujen korkeakoulujen tiedeperustan erilaisuus yhteydessä koulutus-tehtävän painotusten muutoksiin.

Koulutustehtävän painotusten muuttuminen ei vaikuttanut vanhojen korkeakoulujen tiedeperustaan, sillä ne olivat jo aikaisemmin muovautuneet lähes kaikki opetus- ja tutkimusalat käsittäviksi. Tieteenalojen opiskelijamäärällä mitatut suuruussuhteet tietenkin muuttuivat. Nämä korkeakoulukeskukset muodostavat edelleen Suomen korkeakoululaitoksen rungon. Lähes kaksi kolmasosaa opiskelijoista opiskelee näissä keskuksissa ja puolet korkeakouluistakin sijaitsee niissä.

Uudemmat korkeakoulut liitettiin jo olemassaolevaan korkeakouluverkkoon ja niiden tiedeperustan muovautumiseen ajankohtaiset tendenssit voivat vaikuttaa selvemmin. Uudemmat korkeakoulut ovat harvempia tieteenaloja käsittävinä liittyneet selväpiirteisesti tiettyihin yhteiskunnan tehtäväalueisiin. Kun uusia korkeakouluja perustettiin kukin niistä oli vain marginaalinen lisä jo olemassaolleen korkeakoululaitukseen.

1960-luvun alussa perustetuissa korkeakouluissa koulutus- ja hyvinvointivaltioaaltoihin liittyvät tieteet olivat hallitsevassa asemassa. 1960-luvun lopussa yli 90 % näiden korkeakoulujen opiskelijoista opiskeli sellaisia aineita, joiden opiskelu antaa pätevyuden koululaitoksen tai hallinnon ja yhteiskunnallisten palvelujen tehtäviin. Vielä 1970-luvun lopussa näitä aloja opiskeli 82 % 1960-luvun alussa perustettujen korkeakoulujen opiskelijoista, joten tiedeperustan monipuolistumisesta huolimatta koulutus- ja hyvinvointivaltioaaltoihin liittyvien tieteenalojen suurus on säilynyt perustamisajan merkinä.

1960-luvun lopun neljän korkeakoulun (ja myöhemmin perustetun Lapin korkeakoulun) luonne korkeakoululaitoksen marginaalisena

lisänä oli vielä selvempi kuin vuosikymmenen alussa perustettujen korkeakoulujen. Ne kaikki ovat pieniä, pääasiassa yhteen koulutusalaan keskittyviä korkeakouluja. Yhteensäkin niiden osuus opiskelijoista on alle 10 %. Teknillisten ja kaupallisten aineiden osuus on suurin näissä teknis-taloudellisen aallon aikana perustetuissa korkeakouluissa.

Uusien korkeakoulujen tiedeperusta muotoutui koulutustehtävän kannalta olennaiset tieteet ja koulutusalat käsittäväksi. Tiedeperustasta johdettujen näissä korkeakouluissa oli jo ennen tutkinnonuudistusta selväpiirteiset koulutusohjelmat, joissa oli mahdollista suorittaa koululaitoksen, hallinnon, tekniikan, kaupan ja yhteiskunnallisten palvelujen ammatteihin vaadittava tutkinto. Näiden korkeakoulujen tiedeperusta liittyy ja rajoittuu selväpiirteisesti laajenemisaaltojen profiiliin.

Uusien korkeakoulujen tiedeperustan muotoutuminen on siis tapahtunut pääasiassa koulutustehtävän perustalta. Koulutustehtävä on määrännyt myös tieteenalojen suuruussuhteiden kehittymisen puitteet, mutta tiederakenne ei kuitenkaan ole määräytynyt koulutustarpeiden vaatimuksesta. Professionaalisten ammattiryhmien kyky toteuttaa intressejään lienee ollut eräs keskeinen eri tieteiden ja erilaisiin tutkintoihin tähtäävän koulutuksen laajentamiseen vaikuttanut tekijä.

Kun korkeakoululaitoksen alueellinen laajeneminen toteutui opiskelijamäärän kasvun suuntaamisena ilman korkeakoulua jääneille alueille perustettuihin korkeakouluihin, niin alueelliset tekijät voivat vaikuttaa vain siihen, minkä koulutusalan lisäkoulutuspaikat millekin paikkakunnalle sijoitettiin. Korkeakoululaitoksen laajenemiskauden ja rakennemurroksen päällekkäisyys korosti korkeakoululaitoksen laajentamisen yhteiskuntapoliittista luonnetta. Yhteiskuntapoliittiset tekijät vaikuttivat ensisijaisesti siihen, että alueellinen laajentaminen omaksuttiin korkeakoululaitoksen kehittämislinjaksi, mutta alueelliset tekijät eivät olleet keskeisiä kullekin alueelle sijoitettavan korkeakoulun luonteen muotoutumisen kannalta. Uusien korkeakoulujen yhteyteen perustetut tutkimuslaitokset muodostavat kuitenkin poikkeuksen. Ne ovat leimallisesti oman alueensa tutkimuslaitoksia nimiään myöten (Pohjois-Suomen tutkimuslaitos, Karjalan tutkimuslaitos jne.)

Kun uudet korkeakoulut ja uudet korkeakoulukaupungit ovat jääneet tieteelliseltä perustaltaan kapeiksi, niin onko korkeakoululaitoksen alueellinen hajautuminen ollut virhe? Vastaus riippuu tietenkin siitä, mitä pidämme arviointiperusteena. Korkeakoulukeskustelussa akateemisen opiskelun ja tutkimuksen edellytyksiä arvi-

oidaan usein klassisen yliopistohanteen näkökulmasta. Kuitenkaan korkeakoulut eivät ole yhtenäisiä akateemisia yhteisöjä, eivätkä nykyaikaisessa korkeakoulussa edustettuina olevat tieteenalat ole sillä tavalla olennaisia kuin klassisen yliopiston mallissa oletetaan. Tiedeperustan kapeus ei sinänsä ole este uusien korkeakoulujen tieteelliselle täysipainoisuudelle omalla alallaan, mutta toinen asia on kuinka hyvin ne täyttävät muut nykyaikaisen tieteellisen täysipainoisuuden ehdot.

3. Korkeakoulutuksen laajeneminen ja opetusohjelmien muutos

Edellä esitetyt laajenemisaallot sisältävät määrällisen tarkastelun pohjalta johtopäätöksen koulutustehtävän kehityksen suunnasta. Edellä ei kuitenkaan ole oletettu mitään koulutuksen kehityksen ja korkeastikoulutetun työvoiman kysynnän suhteen rakentumisesta, vaan pitäydyttyä ainoastaan empiirisesti todettuun riippuvuuteen. Laajenemisaallot kuvaavat yleisellä tasolla tiettyihin tehtäväalueisiin liittyvien tieteenalojen koulutuksen määrällistä kehitystä, mutta laajenemiskauden kuluessa myös koulutuksen sisältö muuttui: syntyi kokonaan uusia oppiaineita ja tieteenaloja. Korkeakoulutuksen laadullista muutosta laajenemiskauden aikana voi analysoida tarkastelemalla korkeakoulujen tarjoamia opiskelumahdollisuuksia. Seuraava esitys perustuu korkeakouluopintoja suunnitteleville tarkoitettujen oppaiden pohjalta tehtyyn analyysiin (Jolkkonen 1985, 48—60). Näissä oppaissa on 1960-luvun alusta alkaen esitetty vuosittain tarjolla olevat opiskelumahdollisuudet.

Opiskelumahdollisuuksien muutoksen tarkastelusta syntyvä ensimmäinen johtopäätös on se, että opiskelumahdollisuuksien muutokset noudattavat laajenemisaaltojen profiilia. Suurimmat opiskelumahdollisuuksien muutokset tapahtuivat yhteiskuntatieteellisellä alalla ja nimenomaan 1960-luvun puolivälissä eikä esimerkiksi vasta tutkinnonuudistuksen yhteydessä, vaikka myös tutkinnonuudistuksen yhteydessä tapahtui muutoksia. Tässä on ehkä paikallaan tarkastella hieman lähemmin yhteiskuntatieteellisen alan muutoksia puuttumatta kirjastoalan koulutukseen. Seuraavat yhteiskuntatieteellisen koulutuksen muutokset voi kirjata:

1. 1960-luvun alussa Helsingin yliopistossa ja vuosikymmenen puolivälissä Tampereen yliopistossa aloitettiin sosiaalipsykologian opetus.

2. Sosiaalipoliittikan opetus laajeni 1960-luvun alusta lähtien uusiin korkeakouluihin ja vuosikymmenen puolivälän jälkeen sosiaalihuolto muodostui TaY:ssa omaksi linjaksi.

3. 1960-luvun puolivälissä TaY:oon perustettiin taloudellis-hallinnollinen tiedekunta. TaY:ssa yhteiskuntatieteellistä opetusta annettiin taloudellis-hallinnollisen tiedekunnan lisäksi yhteiskuntatieteellisessä tiedekunnassa ja opetusjaostoissa ja useiden erilaisten tutkintojen suorittaminen oli mahdollista. TaY:ssa aloitettiin julkishallinnon ja kunnallishallinnon opetus. 1960-luvun loppupuolella opetusohjelmaan otettiin sosiaali- ja talousekologia, myöhemmin aluetiede. Suunnitelmamaantieteen nimellä samansisältöistä opetusta alettiin antaa myös muissa korkeakouluissa.

4. Yhteiskunnallisen korkeakoulun /TaY:n yhteiskuntatieteelliseen tiedekuntaan tulivat 1960-luvun puolivälissä uusina oppiaineina kunnallispolitiikka ja kunnallistalous, jotka myöhemmin siirrettiin taloudellis-hallinnolliseen tiedekuntaan. Abo Akademiassa alettiin opettaa kunnallisoppia, ja 1970-luvun alussa TaY:ssa kunnallisoikeutta.

5. Vuonna 1966 TaY:n yhteiskuntatieteellisen tiedekunnan valtio-oppiin muodostettiin kansainvälisen politiikan linja uudeksi pääainevaihtoehdoksi. Matkailuopista voi suorittaa approbatur-arvosanan 1970-luvun alusta TaY:ssa ja samoihin aikoihin Jyväskylän yliopistossa aloitettiin liikuntasosiologian opetus. Jyväskylän ja Oulun yliopistoissa muodostettiin yhteiskuntatiede-niminen oppiaine, jossa on yhdistetty valtio-opin ja kansantaloustieteen aineksia lähinnä oppikoulunopettajien tarpeita ajatellen.

6. Tiedotusopin opetus laajeni Tampereen lisäksi Helsingin yliopistoon vuonna 1968, ja aikaisempi jako kahteen itsenäiseen oppiaineeseen (lehdistö- ja tiedotusoppiin ja radio- ja televisio-oppiin) muuttui.

7. Tampereen yliopiston opetusjaostojen tutkinnot muuttuivat ja lisääntyivät erityisesti 1960-luvun puolivälissä.

8. Yhteiskuntatieteellisen alan tutkimon uudistus aloitettiin vuonna 1975 Jyväskylän yliopistossa. Tutkimon uudistus on toteutettu pääasiassa tiedeperusteisena, mutta esimerkiksi terveydenhuollon koulutusohjelma Kuopion yliopistossa edustaa selvimmän ammattisuuntautunutta linjaa.

Yhteiskuntatieteellisellä alalla koulutuksen laajeneminen ja opiskelumahdollisuuksien muuttuminen tapahtuivat samanaikaisesti. Yhteiskuntatieteellisellä alalla opiskelumahdollisuuksien muutosta luonnehtii ennen kaikkea uusien soveltavien opetusalojen ja oppiaineiden syntyminen ja myös tiedeperustan muutos. Hyvinvointivaltioaalto nimitys kuvaa sekä koulutuksen laajuuden että opiskelumahdollisuuksien muutosta 1960-luvulla.

Toinen opiskelumahdollisuuksien muutoksen analyysin johtopäätös liittyy siihen, etteivät opiskelumahdollisuudet kehittyneet samalla tavalla kaikissa korkeakouluissa. Suurimmat laajenemisaaltojen tendenssin mukaiset opiskelumahdollisuuksien muutokset tapahtuivat niissä uusissa korkeakouluissa, joiden funktionaalinen luonne muodostui hyvinvointivaltioaallon mukaisesti. Tällainen korkeakoulu on ennen muuta Tampereen yliopisto ja sen lisäksi myös Jyväskylän ja Kuopion yliopistot. Muissa korkeakouluissa muutokset ovat olleet vähäisempiä ja hengeltään tiedeperusteiden mallin mukaisia.

4. Kolmikasvoinen ainelaitos ja multiversity-tyyppisen korkeakoulun luonne

Suomalaisen korkeakoulumallin hahmottamiseksi on hyödyllistä tarkastella yleisemmin kuin pelkästään uusien korkeakoulujen näkökulmasta korkeakouluorganisaation luonteenomaisia piirteitä, sillä kysymyshän on niistä institutionaalisista puitteista, joissa korkeakouluissa harjoitamme tieteellistä toimintaa. Korkeakouluissa tieteellistä toimintaa harjoitetaan pääasiassa kahdentyyppisissä laitoksissa — ainelaitoksissa ja korkeakoulujen yhteydessä toimivissa tutkimuslaitoksissa. Ainelaitokset ovat korkeakoulujen tieteellisiä »perusyksiköjä» ja niiden tarkastelu on avain korkeakoulun luonteenomaisten piirteiden selvittämiseen. Ainelaitos muodostuu edustamansa tieteen pohjalta. Toiminnallisena yksikkönä ainelaitoksen voi ajatella muodostuvan opetusyksiköstä, tutkimusyksiköstä ja palveluyksiköstä. Tämä toimintayksikköjen erottaminen kuvaa ainelaitoksen eri toimintojen erilaista organisaatiota ja toiminnan moniulotteisuutta.

Ainelaitos on ytimeltään opetusyksikkö — tutkimusyksikön ja palveluyksikön voi nähdä ainelaitoksen laajenemisena. Eri toimintayksiköt muodostuvat osittain eri henkilöistä, toimivat osittain eri rahoituksella ja niiden suhde korkeakoulun hallinto-organisaatioon on erilainen. Opetusyksikkönä ainelaitos muodostuu tieteen tai oppiaineen opettamisen ja opiskelun ympärille. Opetusyksikkö rakentuu niistä viranhaltijoista, joiden velvollisuuksiin opetus kuuluu ja muusta opetushenkilökunnasta. Korkeakouluissa on erittäin harvoja tieteellisiä virkoja, joiden velvollisuuksiin opetus ei kuuluisi. Korkeakoululaitoksen kehitys on pitkälti tapahtunut koulutus tehtävän lähtökohdista ja myös toiminnan resurssointi on perustunut koulutukseen.

Tutkimusyksikkönä ainelaitos muodostuu saman tieteen lähtökohdista tutkimusta harjoittavista henkilöistä. Tutkimusyksikköön kuuluu opetus- ja tutkimusvirkojen haltijoiden lisäksi ulkopuolisella rahoituksella palkatut tutkijat, tutkimusta avustava henkilökunta ja muut tutkimusta harjoittavat. Projektitutkimuksen laajennuttua viime vuosikymmeninä ulkopuolisella rahoituksella tehty tutkimus on lisääntynyt voimakkaasti ja nyt lähes puolet tutkimuksesta rahoitetaan ulkopuolisin varoin. Koska tutkimusyksikön toiminta suurelta osin perustuu ulkopuoliseen rahoitukseen ja tutkimushankkeiden suunnittelu ja toteutus tapahtuu epävirallisen organisaation puitteissa, niin hallinnollisen organisaation ote tutkimukseen ei ole välitön. Sen sijaan opetus leimaa korkeakoulujen tutkimusta paitsi resurssien suuntautumisen välityksellä myös välittömästi

sitä kautta, että suuri osa tutkimuksesta liittyy jatko-opintoihin. Eräs korkeakoulun erityispiirre tutkimuslaitoksena on siis se, että korkeakoulussa myös tutkimus ainakin osaksi palvelee tutkijakoulutusta. Toinen erityisesti hyödyntämismahdollisuuksien kannalta huomionarvoinen piirre on epävirallisen päätöksentekojärjestelmän keskeisyys.

Korkeakoulujen omaksuessa uusia toimintamuotoja osa ainelaitoksista on saanut palveluyksikön luonteen. Palveluyksikköinä ainelaitokset ovat erilaisia. Osa ainelaitoksista on omaksunut aktiivisen roolin palvelusten tuottajana, tehnyt useita sopimuksia ja palkannut henkilökuntaa täyttämään sitoumuksia. Tällöin ainelaitos palveluyksikkönä on eriytynyt muista toimintamuodoista. Joillakin ainelaitoksilla osa opettaja-tutkijoista osallistuu palvelutehtäviin toimimalla konsultteina, tekemällä tilaustutkimusta tai jollakin muulla tavoin, mutta laitos instituutiona ei osallistu toimintaan. Eräillä ainelaitoksilla tieteellistä asiantuntemusta ei käytetä palvelutehtäviin joko siksi, ettei asiantuntemuksella ole kysyntää tai palvelupyyntöihin ei ole voitu suostua esimerkiksi resurssipulan tai hankkeiden arvelutavuuden vuoksi.

Ainelaitoksen toimintojen hajaantuminen ja erillistyminen niin, että voidaan puhua erillisten toiminnallisten yksiköiden muodostumisesta heijastaa yleisempää korkeakoululaitoksen kehitysuuntaa kohti multiversity-tyyppistä organisaatiomuotoa. Multiversity-tyyppiselle korkeakoululle on tyypillistä juuri toimintayksiköiden yhteyksien heikkeneminen ja erillistyminen hallinnollisen rakenteen koossapitämäksi organisaatioksi. Tällaisessa organisaatiossa erillisten, toisistaan suhteellisen riippumattomien yksiköiden asiantuntemus tai kokemukset eivät välty muiden yksiköiden käyttöön (Kerr 1964).

Multiversity-suuntaisen kehityksen lisäksi Suomen korkeakoululaitoksen kehitykselle on 1960-luvun alusta lähtien ollut leimallista pienten tieteenalayksiköiden syntyminen. Monissa korkeakouluissa ainelaitos saattaa käsittää professorin tai apulaisprofessorin lisäksi vain pari muuta virkaa tai tointa. Lisäksi varsinkin uusissa korkeakouluissa monet tieteet ovat joutuneet vieraaseen ympäristöön vailla välittömiä yhteyksiä lähitieteisiin (Bruun 1978). Keskustelussa on usein epäilty pienten ainelaitosten toimintakykyä ja vaadittu ainelaitosten henkilökunnan lisäämistä oletetun kriittisen massan saavuttamiseksi.

Tutkimusyksikön koon ja toiminnan tulokselisuuden suhde on tietenkin kaiken kaikkiaan monimutkaisempi (ks. Stankiewicz 1979).

Korkeakoulujen tieteellisen toiminnan organisatoriset puitteet eivät kuitenkaan muodostu vain korkeakoulun tasolla, vaan tieteen sisäiset laitosten, korkeakoulujen ja valtakuntien rajat ylittävät institutionalisoituneet, mutta usein näkymättömät yhteydet ovat keskeisiä. Suomen korkeakoululaitoksessa ainelaitosten kesken on muotoutunut tutkimuskohteisiin perustuva työnjako ja ainelaitosten tutkimus on saanut muista enemmän tai vähemmän erottuvan perussuunnan tämän työnjaon puitteissa. Ainelaitosten specialisoitumisesta johtuen tieteenalajako kuvaa erittäin karkeasti ainelaitoksen tutkimussuuntaa, resursseja ja tieteellistä asiantuntemusta. Tutkimus on erittäin pitkälle erikoistunutta ja kukin ainelaitos tai ainelaitoksen tutkijat edustavat vain tiettyjä erikoisaloja. Tutkimuksen suuntautumisen, tavoitteiden ja kehityksen kannalta erikoisalojen pohjalta muodostuvilla tutkijoiden verkostoilla, näkymättömillä korkeakouluilla ajatellaan olevan suuri merkitys, sillä nämä yhteisöt arvioivat ja palkitsevat tutkijoita ja tutkimuksia. Tästä syystä nämä informaaliset yhteisöt omaavat yleisen tieteensosiologisen käsityksen mukaan voimaa tutkijoiden ja tutkimuksen suuntaviivojen määrittämiseksi. Tässä mielessä voi sanoa, että akateemisen tutkimuksen ympäristö muodostuu kansainvälisen tiedeyhteisön pohjalta.

Hyväksytty julkaistavaksi 30. 9. 1986

Lähteet:

- Bruun, K. 1978 Professortjänsterna i socialvetenskap vid våra universitet och högskolor. *Sociologia* 1978: 3, 145—152.
- Haavio, M. 1983 Korkeakoululaitoksen kehittämistä koskeva lainsäädäntö: tavoitteena koordinoitu laajentaminen. Opetusministeriö, Korkeakoulu ja tiedeosaston julkaisusarja n:o 51.
- Jolkkonen, A. 1985 Korkeakoululaitoksen muotoutuminen ja uudet tehtävät. Joensuun yliopisto, Kasvatustieteiden tiedekunnan selosteita ja tiedotteita N:o 5.
- Kerr, C. 1964 *The Uses of the University*. Vambridge, Massachusetts.
- Stankiewicz, R. 1979 *The Size and Age of Swedish Research Groups and their Scientific Performance*. Teoksessa Andrew, F. M. (ed) *Scientific Productivity*. Cambridge University Press & Unesco. Cambridge & Paris, ss. 191—222.
- Tiede ja ylin opetus tulevien vuosien Suomessa. Helsinki 1965.
- Vuorinen, J. 1976 Yhteiskuntatieteilijöiden työelämään siirtyminen. Korkeakoulu ja tiedepoliittisen tutkimussäätiön julkaisusarja 10.